

CZY NIEODMIENNOŚĆ ŻEŃSKICH NAZW OSOBOWYCH SIĘGA XV WIEKU?

Jedną z właściwości współczesnego języka polskiego jest tendencja do używania nazwisk żeńskich w postaci identycznej z formą męską. Zamiast więc *Nowakowa* i *Nowakówna*, *Sikorzyzna* i *Sikorzanka* pisze się i mówi najczęściej *Nowak*, *Sikora*. Procesowi maskulinizacji mogą ulec wszystkie nazwiska żeńskie o podstawie rzeczownikowej, z nazwisk zaś przymiotnikowych tylko niektóre, np. *Chudy*, *Ciepły*¹. W przeciwieństwie do wyżej wymienionych feminina zakończone na *-ska* i *-cka* zawsze zachowują swą postać żeńską, np. *Pawłowska*, *Białecka*.

Przedmiotem moich rozważań są nazwiska typu rzeczownikowego. Jak już wspomniałam, mogą one występować w postaci sufiksальной i bezsufiksальной. Historycznie uzasadnione są formy grupy pierwszej. Wykładnikiem żeńskości są w nich marytonimiczne i patronimiczne zakończenia *-owa*, *-ina*, *-ówna*, *-anka*, w wypadku zaś nazwisk bezprzyrostkowych — ich nieodmienność. Określanie kobiet zamężnych i panien formami nazewniczymi równymi maskulinom nie jest zgodne z zasadami tworzenia polskich antroponimów żeńskich i należy do jednego z najbardziej dyskusyjnych problemów poprawnościowych ostatnich czasów².

Celem niniejszego artykułu nie jest rozstrzygnięcie, która z dwu możliwych form tego samego nazwiska jest poprawna. Jego zadaniem jest jedynie zwrócenie uwagi na najstarsze datowane zapisy żeńskich nazw

¹ Zob. na ten temat S. Szober, *Słownik poprawnej polszczyzny*, wyd. IV Warszawa 1963, s. 310; W. Doroszewski, *O kulturę słowa*, t. II, Warszawa 1968, s. 501—504; W. Doroszewski, H. Kurkowska, *Słownik poprawnej polszczyzny*, Warszawa 1973, s. 384—385.

² Zob. choćby E. Pawłowski, *Baran mówi o Kowal*, *Język Polski XXXI* (1951), s. 49—62; K. Nitsch, *Uwagi o nazwiskach kobiet zamężnych i panien*, *Język Polski XXXI* (1951), s. 62—68; W. Doroszewski, *O kulturę słowa*, t. I, Warszawa 1964, s. 670—675, t. II s. 504; D. Buttler, H. Kurowska, H. Satkiewicz, *Kultura języka polskiego*, Warszawa 1971, s. 107—116.

osobowych w postaci nieodmiennej, tym samym zaś na chronologię omawianego zjawiska.

Według informacji A. Walickiego³ „błąd ten nieodmieniań nazwisk polskich” zaczął się szerzyć mniej więcej w połowie ubiegłego stulecia, zdaniem natomiast K. Nitscha⁴ takie określenia jak *pani Fiszer* [sic] i *panna Wężyk* były pospolite już w stanisławowskiej Warszawie. Genezy zjawiska obaj autorzy dopatrują się w naśladownictwie wzorów obcych, szczególnie zaś wpływie języka francuskiego⁵.

O tym, że u schyłku XVIII i w pierwszej połowie XIX w. nazwiska żeńskie pochodzenia zarówno obcego jak i rodzimego istotnie mogły występować w formie nieodmiennej, świadczy zebrany przeze mnie przemyski materiał nazewniczy. Wybrane przykłady: *do teyże Gottesmann* MJ 1787, 22⁶; *Apolonia Nimerfroh* LBa 1808, 122; *Carolina Zimmer* LNZ 1812, 171; *Catharina Gutwein* LNM 1827, 173 i tak samo *Marianna Hri-niasiewicz* MJ 1787, 98; *Zofia Kalina* MJ 1787, 53; *Agnes Antoniewicz* LNZ 1807, 153; *Karolina Komarkiewicz* LBa 1817, 234; *Theressa Zacharek* LCZ 1821, 36; *Anna Baran* LCZ 1832, 77 itd.

Spostrzeżenia dotyczące sposobu zapisywania nazwisk żeńskich w XVIII — XIX-wiecznych dokumentach przemyskich znajdują potwierdzenie w rzeszowskim materiale onomastycznym. Również i tam w pierwszej połowie XIX w. nazwiska kobiece notowano niejednokrotnie w postaci bezprzyrostkowej⁷. S. Reczek⁸ wyraził przypuszczenie, że na taką formę wpisu metrykalnego miały wpływ onomastyczne przyzwyczajenia urzędników austriackich, którzy zgodnie z własnym poczuciem języko-

³ A. Walicki, *Błędy nasze w mowie i piśmie ku szkodzie języka polskiego popełnione oraz prowincjonalizmy*, wyd. III powiększone, Kraków i Warszawa 1886, s. 117—118. Por. też E. Pa w ł o w s k i, op. cit., s. 50.

⁴ K. Nitsch, op. cit., s. 63.

⁵ Por. cytowane przez Nitscha l.c. s. 63 *Madame Fiszer i Mademoiselle Wężyk*. Walicki dopuszcza możliwość wpływu także innych języków, np. niemieckiego, włoskiego czy angielskiego. Por. E. Kurkiewicz—Rzepkova, W. R. Rzepka, *Galicyzmy w polszczyźnie XIX wieku w świetle ówczesnych źródeł poprawnościowych* *Slavia Occidentalis* XXXIII (1976), s. 51.

⁶ Pierwsza cyfra oznacza rok, druga tę stronę zabytku, na której dany przykład został zanotowany. W cytowanej źródłowej egzemplifikacji zachowują pisownię oryginału.

⁷ S. Reczek, *Ze studiów nad onomastyczną przeszłością Rzeszowszczyzny. Nazwiska mieszczańskie rzeszowskich i najbliższej okolicy na przełomie XVIII i XIX wieku (w:) Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny, Rzeszów 1966*, s. 336. Na marginesie warto zwrócić uwagę, że w łódzkim materiale antroponimicznym z tego samego okresu pojawiają się tylko trzy żeńskie nazwiska identyczne z formami męskimi: *Baumer*, *Silberstein* i *Steinbacher*, a więc wyłącznie nazwiska niemieckie. Zob. J. Mączyński, *Nazwiska łódzian (XV—XIX wiek)*, Łódź 1970, s. 254.

⁸ S. Reczek, op. cit., s. 336.

wym nie tworzyli oddzielnych formacji żeńskich. W postaci męskiej zapisywano nawet nazwiska zakończone na *-ska*, w wyniku czego powstawały takie dziwolagi językowe jak np. *Marianna Kulinskj [sic]*⁹ czy *Marianna Zołynski LNM 1833, 217*.

Najdawniejsze znane mi nieodmienne żeńskie nazwy osobowe pochodzą ze źródeł o wiele wcześniejszych aniżeli te, o których była dotychczas mowa. Zostały zarejestrowane w przemyskiej księdze ławniczej¹⁰ oraz w przemyskich metrykach chrztu¹¹ już w latach 1430—1604. W aktach tych redagowanych w języku łacińskim miana żeńskie występują z reguły w postaci odmiennej, np. w Ł: *Anna Micluschowa 1420, 104; Uliana Stanowa 1428, 164; Margaretha Schobrowa 1436, 231; Katherina Cordissowa 1441, 283; Anna Lathowa 1441, 288; Margaretham Bygoschowa 1442, 292; Hanka Iankowa 1445, 331; Katherina Nicłowa 1449, 69; Maschya Syenkowa 1452, 123; Pyotrowa Dibalina 1448, 51; Margaretha Rimarka 1449, 56; w LB: Catherina Kowalowa 1592, 1; Anna Rydzowiczowa 1593, 19; Zophia maczkowa 1595, 48; Anna Bieniowa 1596, 59; Barbara kwiczalowa 1597, 74; Agnes Flaczkowa 1599, 113; Zophia Bienkowiczowa 1600, 119; Hedwigis Bobrowicowa 1603, 171; Zophia Jachimowa 1604, 192; Zophia dudczina 1595, 52; Anna Siekierzyna 1597, 78; Zophia kukulczyna 1602, 157; Ursula Gębina 1604, 192; Katherina Kowalka 1595, 50; Anna Rurmistrzcza 1596, 55; Helizabeth mierniczka 1598, 100; Zophia Grabarka 1600, 121; Hedwigis Gronostaika 1603, 174; Barbara Noskowna 1592, 2; Anna krolewiczowna 1597, 79; Anna Flisnikowna 1598, 89; Catherina Długoszowna 1599, 112; Anna Markowna 1601, 139; Catarina Jadamowna 1603, 175; Zophia Zaiączkowa 1604, 193; Dorothea Stawianka 1593, 21; Zophia muszanka 1596, 57; Barbara niedbalanka 1600, 93; Hedwigis czebulczanka 1602, 144; Anna Rogalanka 1604, 182 itd.¹²*

Zdarza się jednak, że feminina przybierają postać męską. Form takich nie ma wiele, zasługują jednak na szczególną uwagę. Są to: *Katherinne Koblłowicz Ł 1430, 185; Dorothe Kruczek Ł 1450, 89; Margarethe Goszcz Ł 1452, 124; Anna Chmiel LB 1592, 1; Agnes Sewłoga LB 1596, 65; Agnes Noga LB 1601, 135; Zophya Zelasko LB 1602, 158; Zophia Dusza 1604, 192*. Procentowy stosunek mian przyrostkowych i bezprzyrostkowych przedstawia się w latach 1430—1604 następująco:

⁹ Ibidem.

¹⁰ Zob. rozwiązanie skrótu Ł na końcu artykułu.

¹¹ Zob. rozwiązanie skrótu LB na końcu artykułu.

¹² Więcej przykładów na odmienne feminina zaczerpnięte z LB można znaleźć w moim artykule *Żeńskie nazwy osobowe w metrykach przemyskich z końca XVI wieku* (w:) *Z dziejów kultury i literatury Ziemi Przemyskiej*, t. II, Przemysł 1973, s. 135—147.

Źródło	Lata	Nazwy odmienne (ilość zapí- sów)	Nazwy nieodmienne (ilość zapí- sów)	% nazw nie- odmiennych
Ł	1430—1452	38	3	ok. 8
LB	1592—1604	ok. 600	5	ok. 0,8

Warto zauważyć, że w przytoczonym materiale formę nieodmienną posiadają miana mające wyłącznie postać rodzimą. Trudno przyjąć, aby wszystkie były zwykłymi omyłkami pisarskimi. Pewien wpływ na taki sposób ich zapisywania mógł wywrzeć fakt, że występują one w tekstach łacińskich. Rozpatrywane formy mogą jednak sugerować, że już w chwili utrwalania ich w piśmie działała tendencja do nieodmieniania antropo-nimów żeńskich.

Miana omawianego typu giną w rękopisach przemyskich w połowie pierwszego dziesięciolecia XVII w. i nie ukazują się zupełnie aż do lat osiemdziesiątych XVIII stulecia¹³. Nie ma ich nawet w dokumentach redagowanych po łacinie. Feminina zapisywano w tym czasie wyłącznie w sposób tradycyjny, tzn. z różnymi przyrostkami, najczęściej *-owa*, *-owna*, *-ina*, *-anka*.

Nasuwa się pytanie, czy w świetle przedstawionego materiału czas pojawienia się w języku polskim nieodmiennych żeńskich nazw osobowych można cofnąć do XV wieku?

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

- LB — *Liber Baptisatorum* z lat 1592—1608. Archiwum Diecezjalne w Przemyślu, sygn. 382.
- LBa — *Liber Bannarum Ecclesiae Cathedralis R.L. Premisliensis ab anno 1798—1823*. Archiwum Diecezjalne w Przemyślu, sygn. 393.
- LCZ — *Liber Metricalis pro suburbio Zasanie, Liber Copulatorum ab anno 1794—1835*. Parafia św. Józefa w Przemyślu na Zasanii.
- LNМ — *Liber Natorum de suburbiis Mnisze, Garbarze, Błonie* z lat 1824—1834. Archiwum Diecezjalne w Przemyślu.
- LNZ — *Liber Metricalis pro suburbio Zasanie, Liber Natorum ab anno 1787—1820*. Parafia św. Józefa w Przemyślu na Zasanii.
- Ł — *Księga ławnicza*. Wyd. J. Smółka i Z. Tyimińska. Pomniki dziejowe Przemyśla. T. I 1402 — 1445, t. II 1445—1452. Przemyśl 1936.
- MJ — *Metryka józefińska. Protokół pomiarowy Miasta Przemysla niemniej Przedmieść Błonia, Zasania, Garbarzy, Mniszego, Podgurza [sic], Podzamcza y wszelkich Jurydyk in Anno 1787*. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne USRR we Lwowie. Korzystałam z mikrofilmu udostępnionego mi przez Stację Naukową PAN w Przemyślu.

¹³ Z tego okresu przejrzałam 57 rękopisów przechowywanych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Przemyślu, w Archiwum Diecezjalnym w Przemyślu, w Państwowym Archiwum w Krakowie na Wawelu oraz w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym USRR we Lwowie.